

5 EN KVINNA UTAN MORAL? OM BROTT, KLASS, KÖN OCH SEXUALITET

Grå lyser dagen
grå lyser muren
grå är tanken
för fången i buren

säg var finnes en annan
färg? som livet mer fägring ger?

Grå är frestelsen
grå av naturen
grå är en gjärning
när den är gjord
säg var finnes en annan färg
som livet mer fägring ger?¹

Ur dikten *En fråga*, av Ester J.

”Få kvinnor fyller diagnoskriterier för psykopati”, konstaterar rättspsykiatrikern Sten Levander i en lärobok från 2009. Han slår därmed fast att psykopater i huvudsak är män. Det handlar vidare om män ”från lägre socialgrupper, men inte enbart från dessa”, med känslomässiga, men även intellektuella och fysiologiska, avvikelser. Till exempel, påstår Levander, är de ”kortare och mera muskulösa”, och ”ligger något högre i nivå av

1. Dikten skrevs av Ester J. på Långholmens sinnessjukavdelning sommaren 1931. Den finns återgiven i Ester J:s journal från Långholmen, som i sin tur finns bevarad i hennes patientjournal från Ulleråkers sjukhus, ULA.

manligt könshormon än vanliga män”.² Levanders kopplingar till klass och kroppsbyggnad ekar onekligen av 1930-tal, för att inte säga av Lombrosos 1870-tal.³ Den starka kopplingen till manlighet – och därtill som vi kan se i Levanders fall en närmast ultramaskulin form av manlighet – är dock ett nyare inslag i psykopatidiskursen.⁴

Mellankrigstidens läroböcker talade inte om psykopati som ett utpräglat manligt fenomen. Och teori och praktik verkar ha avspeglat varandra här. Under 1930-talet var, som den offentliga statistiken visar, runt en tredjedel av psykopatklassade patienter på svenska sinnessjukhus kvinnor. Under 1920-talet var andelen kvinnor ännu högre, över 40 procent. Faktiskt var det så att kvinnorna var i majoritet bland de psykopater som togs in på sinnessjukhus 1924, det första år som diagnosen togs med i statistiken.⁵

Inte desto mindre kan man fråga sig om kvinnor klassificerades som psykopater på andra grunder än män. Mina fallstudier indikerar att det ofta kunde vara så. Som flera av de följande kapitlen kommer att visa kunde inte minst handlingar och uttryck som förknippades med sexualitet bedömas mycket olika beroende på om patienten var man eller kvinna. En del skillnader kan också knytas till att psykopati som diagnos var så nära kopplad till känslor och känslouttryck. I mina fallstudier kan jag se att olika typer av känslouttryck kunde bedömas olika beroende på om patienten identifierades som man eller kvinna. På liknande sätt gjordes olika

2. Levander, ”Rättspsykiatri”, s. 677.

3. Några sidor tidigare i samma text har Levander skrivit om Lombrosos teorier om brottslingar som karakteristiskt just kortväxta och muskulösa ”grottmänniskor som fötts i modern tid”, utan någon uppenbar skepsis (även om han uttalar tydlig kritik mot den positiva straffrättsskolans administrativa konsekvenser). Levander, ”Rättspsykiatri”, s. 667.

4. Se även t.ex. Christer Allgulander, *Introduktion till klinisk psykiatri* (Lund: Studentlitteratur, 2008), s. 171; Jörgen Herlofson & Lisa Ekselius, ”Personlighetsstörningar”, i *Psykiatri*, huvudred. Jörgen Herlofson (Lund: Studentlitteratur, 2009), s. 472, eller konstaterandet i diagnosmanualen DSM-5 att antisocial personlighetsstörning – den diagnos som närmast motsvarar det (anglosaxiska) psykopatibegreppet i manualen – är ”mycket vanligare” bland män. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, fifth edition/DSM-5*, s. 662. I läroboken *Den rättspsykiatriska vården* från 2009 konstateras att psykopaten inte behöver vara en sadistisk mördare à la Hannibal Lecter i *När lammen tystnar*, utan även kan vara ”en manipulativ, lättkränkt kvinna som utnyttjar sina medmänniskor och skapar intriger i syfte att tillfredsställa sina behov” – men också författarna till denna bok poängterar att det finns fler manliga än kvinnliga psykopater, en överrepresentation som blir än mer tydlig om man tittar på dem som begått brott. Dock verkar författarna luta åt att diskrepansen delvis beror på att diagnosen konstruerats utifrån ”manligt beteende”. Susanne Strand, Gunnar Holmberg & Erik Söderberg, *Den rättspsykiatriska vården* (Lund: Studentlitteratur, 2009), s. 99–102, cit. s. 99 och 102.

5. Jfr SOS, Hälso- och sjukvård: Sinnessjukvården i riket år 1924–1939; s. 14 i 1924 års rapport.

bedömningar av känslomässig behärskning. Inte så förvånande, kanske: sinnessjukvården var på vissa sätt en värld för sig, men den var också en del av samhället i stort, och präglades givetvis av mer allmänt rådande normer och värderingar.

Men det var inte så enkelt som att nyckeln till frihet låg i att män skulle visa sig hårda och framåt, kvinnor mjuka och följsamma i enlighet med samtidens förväntningar på mäns respektive kvinnors beteende mer allmänt. Sjukdomsdefinitionerna och det faktum att farlighet och besvärlighet var det som stod i fokus vid förhandlingar om utskrivning tycks snarare ha gjort att idealet för både män och kvinnor drevs in mot något slags gyllene medelväg. Att inte visa sig känslokall var strategiskt viktigt. Samtidigt verkar det som om det i praktiken var en fördel för de flesta patienter om de lyckades hålla mer spektakulära känslouttryck i schack. Okänslighet och överdriven känslsamhet kunde båda tolkas som tecken på psykopati, vilket uppenbart gjorde det mer fördelaktigt att visa upp en mer genomsnittlig grad av känslsamhet. Med andra ord: känslighet tolkades alltså som en positiv egenskap, men det skulle vara lagom mycket, och också rätt slags, känslighet som manifesterades. Att visa upp våldsamhet eller överdriven flirtighet var till exempel inte till fördel för män, även om det sågs som än mer komprometterande för kvinnor.⁶

Detta kapitel kommer att fördjupa sig i ett långdraget och komplicerat fall som jag även har anledning att återkomma till i ett par av de följande kapitlen. Fallet är genushistoriskt intressant såväl på grund av den anklagades kön som på grund av de brott och karaktärsegenheter som ledde till hennes diagnos. Det har också intressanta saker att säga om intersektionen mellan klass, kön och sexualitet.

ABORT, BROTT OCH AMORALITET

En majoritet av de psykopatklassade patienter som skrev till Sinnessjuknämnden hade varit åtalade för brott innan de togs in på sinnessjukhus. De kriminella psykopater som skrev till nämnden utgjorde dock en ganska brokig skara, där få levde upp till extrembilderna. Psykopaterna i mitt urval kan ge en bild av de brott som kunde leda till rättspsykiatrisk undersökning och psykopatklassificering. Vanliga brott var stöld eller snatteri, misshandel, otukt (vanligen med personer av samma kön eller med minderåriga) eller sedlighetssårande handlingar samt bedrägerier, och där

6. Jag grundar detta på genomgång av ett större antal fall, men kan av utrymmesskäl inte gå närmare in på samtliga i denna bok.

fanns också fall av exempelvis rattfylla, lösdriveri och fosterförföring.⁷ Sinnessjuknämndens statistik visar upp en liknande bild: 1938 listades här 135 brott begångna av N-klassade patienter (av 821 sådana brott totalt) i den breda kategorin ”hållningslösa psykopater, hysteriska psykopater, ’lögnare m.m.’ och kverulanter”. 61 av dessa brott listades som stöld, 31 som bedrägeri och förfalskning, 15 som sexual- och sedlighetsbrott, 13 som misshandel, fylleri och liknande. Enstaka patienter hade åtalats för mordbrand och fosterförföring. Bara 6 brott gällde mord. 24 brott – varav 20 ”Homosex.”-brott – listades i kategorin sexuellt abnorma psykopater, 68 i kategorin imbecilla och debila psykopater och 20 i kategorin för personer med organiskt betingad psykopati.⁸

Vissa av de brott som kunde associeras med psykopati var mer moraliskt laddade än andra. Detta framstår som en faktor som kunde krympa förhandlingsutrymmena och stänga kryphålen mellan psykiatrisk vård och andra system för problemhantering på ett särskilt avgörande sätt. Det här blir tydligt i de sällsynta fall där diskussionerna rörde mördare, men också vid vissa andra typer av brott, som i fall där en psykopatidiagnos getts till personer som ägnat sig åt illegal fosterförföring.

Kopplingen mellan kriminell abortverksamhet och själslig abnormitet verkar vara ett tidsbundet fenomen, sannolikt kopplat till psykopati-begreppets uppsving.⁹ I mitt eget material kan jag se att det under mellankrigstiden var så att både män och kvinnor kunde klassificeras som psykopater efter att ha organiserat denna typ av kriminell verksamhet.

Ett exempel som uppmärksammades stort i dåtida medier var

7. Patientregister, DII vol. 1–2, SSNA, MSA, RA. Urvalet utgörs som tidigare nämnts av var tionde patient i registret.

8. Tabell 8, ”Förhållandet mellan brott och psykiatr. diagnos”, ”Sinnessjuknämndens verksamhet 1938”, EI vol. 38, SSNA, MSA, RA. Invid denna tabell står det uttryckligen men lite förvirrande att varje patient endast medräknats en gång, men att flera brott begångna av samma person kan vara införda i tabellen om de förts upp till åtal vid olika tillfällen. Det betyder alltså att antalet brott sannolikt är större än antalet individer i tabellen. I statistiken finns även en tabell betecknad ”Diagnos-brott”, som verkar ha legat till grund för tabell nr 8. Något slags jämförelse kan ändå göras med Jens Rydströms genomgång av rättsmedicinska undersökningar av personer som haft samkönat sex. Han hittade här ”minst” 331 fall mellan 1920 och 1950, varav 50 klassades som psykopater, och 34 som mentalt abnorma. Rydström, *Sinners and Citizens*, s. 277. Sinnessjuknämndens siffror innebär inte att det går att räkna med att minst 20 homosexbrott per år ledde till en psykopatidiagnos – här måste också tas med i beräkningen att psykopater, som register och personakter visar, i regel tvingades skriva brev under flera år i rad efter straffrifyndelsen för att uppnå resultat – men de tyder ändå på att Rydströms siffror kan vara i underkant.

9. I sin studie av sinnessjuka brottslingar vid Uppsala hospital 1850–1930 hittade Lars Garpenhag bara en enda patient – en man – som hamnat där efter att ha sysslat med fosterförföring (1900-talsdelen av studien täckte i och för sig inte alla kriminalpatienter). Garpenhag, *Kriminaldådar*, s. 57; om urvalet, s. 38.

Abortologen Ivar Olofsson vid intagningen på Långholmens centralfängelse 1934. Interiör från Olofssons abortklinik i Saltsjö-Duvnäs. Foto: Stockholms stadsarkiv.

”abortologen” Ivar Olofsson, vars fall idéhistorikern Lena Lennerhed har behandlat ingående i sin bok *Historier om ett brott: Illegala aborter på 1900-talet*. Olofsson klassades 1935 av Olof Kinberg som en ”konstitutionell psykopat av övervägande hysterisk typ”, detta efter att han utfört

minst tusen aborter på svenska kvinnor. Olofsson hamnade dock inte på sinnessjukhus. Bedömd som "i avsaknad av förståndets fulla bruk" enligt strafflagens 5 kap. 6 § blev Olofsson bara partiellt straffrifyklarad, och dömdes till straffarbete i tre år och sex månader.¹⁰

Sedan 1921 kunde den som hjälpt en kvinna till abort dömas till mellan sex månaders fängelse och två års straffarbete, eller från ett till sex års straffarbete om abortverksamheten som i Olofssons fall var vanemässig eller vinstdrivande.¹¹ Som historikern Sofia Kling noterat var straffen genomgående strängare för medhjälpare än för abortsökande kvinnor, vilket kan peka på att medhjälparna sågs som de mest samvetslösa i detta sammanhang.¹²

Mellan åren 1929 och 1933 dömdes 39 män och 42 kvinnor i Sverige till straff för medhjälp till fosterfördrivning. 13 personer åtalades utan att sakfällas.¹³ Fallet Olofsson visar att detta slags brott kunde tas om hand via det ordinarie rättsväsendet även i fall som bedömdes bero på psykopati. Men dessa kunde också tas om hand inom psykiatrin. Åren 1918–1920 fanns "fosterfördrivning" med som en av ett femtontal separata brottskategorier i den officiella statistiken över kriminalpatienter på "offentliga, självständiga anstalter för sinnessjuka" i Sverige, även om bara enstaka fall listades under rubriken. Från 1921 var fosterfördrivning inte längre specificerat som egen brottskategori, och 1924 försvann tabellerna över kriminalpatienter helt ur den officiella statistiken.¹⁴ Sinnessjuknämndens egna register och statistiska översikter visar dock att det trots tystnaden i den officiella statistiken förekom att abortörer togs in på sinnessjukhus, och då oftast som psykopater, åtminstone fram till början av 1940-talet.¹⁵

Sinnessjuknämndens egen statistik indikerar också att dessa fall

10. Lennerhed, *Historier om ett brott*, s. 15–24, cit. s. 19. Jag har även hittat manliga psykopater/fosterfördrivare i Sinnessjuknämndens register.

11. SFS 1921:298, Lag om ändring i vissa delar av 14 kap. strafflagen, 27 §.

12. Sofia Kling, *Vi våga ej helt leva: Barnbegränsning, sexualitet och genus under den svenska fertilitetstransitionen* (Umeå: Umeå universitet, 2007), s. 47–48. Fram till 1890 hade abortörer och kvinnor som sökte abort straffats lika hårt. 1921 års lagreform innebar en lindring av straffsатserna för både kvinnor och abortörer. Elisabeth Elgán, *Genus och politik: En jämförelse mellan svensk och fransk abort- och preventivmedelspolitik från sekelskiftet till andra världskriget* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 1994), s. 71–73. I det betänkande som föreslog en ny abortlagstiftning 1935 nämndes, men mer i förbifarten, att det fanns kvinnor som kunde reagera starkt negativt på att bli gravida på grund av psykopatisk konstitution. SOU 1935:15, *Betänkande med förslag till lagstiftning om avbrytande av havandeskap*, s. 100.

13. SOU 1935:15, s. 189. Det framgår inte av statistiken om dessa 13 personer frikändes eller fördes vidare till psykiatrin.

14. SOS, Hälso- och sjukvård: Sinnessjukvården i riket 1918–1924.

15. Patientregister, DII vol. 1–2; Tabell 8, "Sinnessjuknämndens verksamhet 1938", EI vol. 38. SSNA, MSA, RA.

möttes av en mycket hård attityd från såväl läkare som Sinnessjuknämnd.¹⁶ Det fall som kommer att skärsådas i detta kapitel berörde en kvinna som arbetade som abortör under några år runt 1930 och bekräftar med råge den hårda attityd som antyds av statistiken. Men det visar också på ett ganska slående sätt hur en patients bakgrund kunde spela in i bedömningen av henne. Ester J. hade inte bara begått ett brott som betraktades som allvarligt i 1930-talets Sverige. Hon var också kvinna, från landsbygden, av arbetarklass men med tydliga ambitioner att på något sätt ta sig uppåt i storstadens sociala hierarki, och på olika sätt sexuellt suspekt. Allt detta samverkade för att påverka bedömningen av henne i negativ riktning.

EN LJUSSKYGG VERKSAMHET

Ester J. föddes i Norrlands inland i mitten av 1890-talet, som barn till lantbrukare. Hon gick i skolan till 13 års ålder, varefter hon konfirmerades och flyttade hemifrån för att arbeta som barnsköterska i en konstnärsfamilj. Ett år senare flyttade hon vidare till en annan familj, där hon fick en "tjänarinneplats", och fortsatte sedan under flera år att varva husligt arbete med jobb som diskerska, servitris och kallskänka på hotell och regementen runtom i mellersta Norrland.¹⁷ Nyss fyllda 19 flyttade hon till Stockholm, där hon under de följande åren flyttade runt mellan olika adresser på Östermalm och Norrmalm och, enligt Stockholms stads rotmansregister, försörjde sig omväxlande som tjänarinna, kokerska, kontorist och automatbiträde.¹⁸ I tidiga tjugårsåldern blev hon gravid med en

16. 1938 gjordes fyra ansökningar om försöksutskrivning av N-klassade fosterfördrivare. Alla avstyrktes av läkare och avslogs av Sinnessjuknämnden. (En ansökan om fortsatt försöksutskrivning tillstyrktes av läkaren och beviljades av nämnden. Några ansökningar om definitiv utskrivning behandlades inte under 1938.) Tabell 8, "Sinnessjuknämndens verksamhet 1938", EI vol. 38, SSNA, MSA, RA. Siffran är ganska anmärkningsvärd mot bakgrund av att ansökningar om försöksutskrivning för kriminalpatienter överlag tillstyrktes av läkare i 57 % av fallen, och beviljades av nämnden till 54 %, enligt min uträkning utifrån tabell 5, "Sinnessjuknämndens verksamhet 1938", EI vol. 38. SSNA, MSA, RA. Ansökningar om försöksutskrivning för kriminalpatienter med psykopatidiagnos tillstyrktes av läkare i hela 68 % av fallen, och beviljades av nämnden i 60 %, enligt min uträkning utifrån onummerad tabell med rubrik "N. Försöksutskrivning" och statistik över beslut utifrån "Psykiska rubbningens art", "Sinnessjuknämndens verksamhet 1938", EI vol. 38. SSNA, MSA, RA. Det framgår inte av statistiken om abortörerna var kvinnor eller män.

17. Enligt rättspsykiatriskt utlåtande avgivet av Olof Kinberg 7 aug. 1931, avskrift bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

18. Enligt databasen Rotemannen, Stockholms stadsarkiv.

man hon inte ville gifta sig med.¹⁹ Efter att ha bott i sju månader som "obemärkt" hos en kvinna på Östermalm födde hon ett utomäktenskapligt barn, en son som sedan knappt nämndes i handlingarna. Sannolikt uppfostrades han av Ester J:s föräldrar.²⁰ Efter en tid som hembiträde hos en annan Östermalmsfru gick hon sedan i flera år "omkring hos olika familjer och lagade mat", som det beskrevs i det rättspsykiatriska utlåtandet, innan hon fick tjänst som hushållerska i en grosshandlarfamilj, också på Östermalm, där hon stannade till våren 1926.²¹

Hösten 1927 hyrde Ester J. en lägenhet i den relativt nybyggda Lärkstaden, med planen att försörja sig på helinackorderingar. Det dröjde dock inte länge förrän hon hamnade i ekonomisk knipa. Enligt vad Ester J. själv sade under förhör grundades de ekonomiska svårigheterna i att hon lånat ut pengar till sin dåvarande pojkvän.²² Enligt Ester J:s städerska, som vittnade mot henne i rättegången, var hennes ekonomiska problem mer genomgående och bottnade i att hon var allmänt vårdslös och givmild över gränsen till slösaktighet, allt för att få vänlighet tillbaka.²³

En möjlig lösning på problemen dök upp då Ester J. läste någonting som blev fröet till en ny affärsidé. Enligt vad som framkom i polisförhören handlade det om en bok med titeln *Kvinnans gissel*. Troligen åsyftades boken *Kvinnans gissel: Obegränsad barnökning. Några meningsord till Sveriges kvinnor*, skriven av sexualupplysaren och preventivmedelsdistri-

19. Anteckningar under rubriken "Psyisk undersökning" i Ester J:s journal från Långholmen, bevarad i journal från Ulleråker, ULA.

20. Rättspsykiatriskt utlåtande, avskrift bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA, s. 2. Sonen framstod i vilket fall som helst som stadgad i föräldrarnas hemtrakter 1939, se brev från Ester J:s son till överläkare E. Goldkuhl, Ulleråker, 31 jan. 1939, Ester J:s journal från Ulleråker, ULA. Enligt det rättspsykiatriska utlåtandet fick Ester J. barn redan vid 21 års ålder och flyttade sedan hem till föräldrarna i ett par år. Mer sannolikt är dock att hon fick barn vid 23 års ålder, då hon enligt rotemannsregistret våren 1918 bodde på Östermalm utan något angivet yrke, vilket angavs på alla hennes andra adresser. Inte heller tycks hon ha rest hem efteråt, i alla fall inte så länge att det satt spår i folkbokföringen. Databasen Rotemannen, Stockholms stadsarkiv.

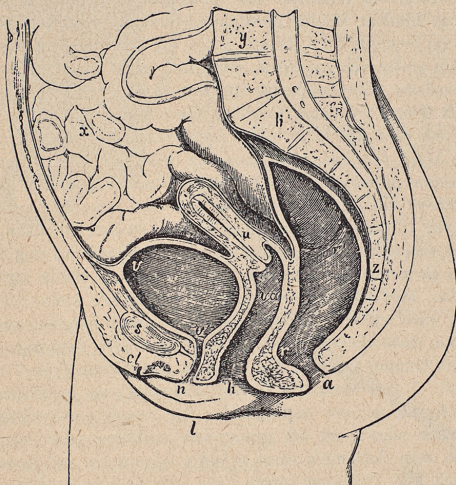
21. Enligt Kinberg till 1 april 1926, varefter hon försörjt sig på helinackorderingar. Rättspsykiatriskt utlåtande, avskrift bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA, s. 2. I utlåtandet hävdas också att Ester J. i tjugofemårsåldern vårdats i tre månader på Sabbatsbergs sjukhus, oklart varför; jag har heller inte hittat någon journal. I övrigt överensstämmer kronologin från 1918–1926 ganska väl med rotemannsregistret för samma tidsperiod, även om hon i registret beskrevs mer "respektabelt", som kontorist och kokerska. Databasen Rotemannen, Stockholms stadsarkiv.

22. Rättspsykiatriskt utlåtande, avskrift bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA, s. 4.

23. Städerskans vittnesmål, ordagrant återgivet bland andra rättegångshandlingar i det rättspsykiatriska utlåtandet, avskrift bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA, s. 9.

De kvinnliga könsorganens läge.

Till ledning vid gummihättans anbringande över livmodermunnen, återges här nedan kvinnans underliv i genomskärning, i vilken avbildning den med bokstaven *u* betecknade delen visar livmodern med dess i slidan utskjutande del, över vilken gummihättan placeras på förut angivet sätt.

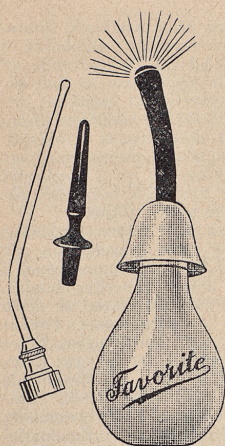
Bruksanvisning för stora bollsprutor.

Adamssons stora bollspruta finnes dels tredelad, d. v. s. med tre rör eller endelad med ett rör. Den tredelade sprutan har: först ett sköljrör, ett lavemangrör samt ett smalt s. k. livmoderrör. Dessa tre olika rör anbringas å sprutan medelst ett kort rör, som är gemensamt för alla tre rören och benämnes konus. Har man en endelad spruta och önskar ett eller två av de andra rören måste man i regel även ha en konus, då i allmänhet de endelade sprutorna ej äro försedda med sådan. Uppgiv därför vid beställning av endast rör, om Ni tillika behöfver en konus.

Vid hygieniska och preventiva sköljningar användes det tjocka sköljröret. Som skyddsmedel kunna dock sköljningar icke anses lika effektiva som Feminal-ovaler eller Gummi. Det långa röret användes vid sköljningar i livmodern. Då en spruta med detta rör i ovana händer kan åstadkomma skada, bör man icke använda det om man ej har kunskap om organens läge.

Fyllningen:

Bollen sammantryckes och spetsen nedföres i vätskan, varefter man låter bollen sakta återtaga sin ursprungliga form.

Livmoderspruta med påsatt grov- slidspets- lavemangspets och livmoderspets.

Anatomiska teckningar och information om livmodersprutor, faksimil ur Karin Adamssons bok Kvinnans gissel: Obegränsad barnökning. Några maningsord till Sveriges kvinnor (Stockholm: Nils Adamssons förlag, 1928).

butören Karin Adamsson.²⁴ Adamsson, som 1913 suttit två månader på Stockholms kvinnofängelse för utgivning av en annan preventivupplysningsskrift, *Livsglädje och sympati i belysning av könsfrågan*, sålde också under många år gummivaror och annat tillsammans med sin man Nils, via post-order men också i parets sjukvårdsbutik i centrala Stockholm. *Kvinnans gissel* sålde i 25 000 exemplar i sin första upplaga, som gavs ut 1928.²⁵

I boken fanns självklart inga tydliga beskrivningar av hur fosterfördrivning skulle gå till. Vid denna tid var även all offentlig uppvisning av och upplysning om preventivmedel fortfarande förbjuden enligt lag.²⁶ Att informera om ”sjukvårdsprodukter”, vilket var det makarna Adamsson sade sig marknadsföra, kunde dock uppenbarligen passera genom nålsögat för det acceptabla.

I Karin Adamssons bok återgavs detaljerade anatomiska skisser över en kvinnas reproduktiva organ, och nästan lika detaljerade teckningar av olika typer av sonder, kannor och sprutor – i gummi och metall – för livmoderssköljning.²⁷ Kanske räckte detta för att Ester J. skulle kunna lägga ihop två och två. Möjligen hade Ester J. även hjälp av andra böcker; i sjukjournalen hävdas att hon själv talat om en tysk bok med samma titel som Adamssons.²⁸ Livmoderssprutor hörde internationellt till de vanligaste verktygen för illegala abortörer under tidigt 1900-tal, och sannolikt var de också ett vanligt hjälpmedel i Sverige.²⁹

Någon gång under våren 1928 antydde Ester J. i ett samtal med en

24. Rättspsykiatriskt utlåtande, avskrift bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA, s. 4; Kinberg refererar i detta stycke till ett förhöringsprotokoll. Jfr *Karin Adamsson, Kvinnans gissel: Obegränsad barnökning. Några maningsord till Sveriges kvinnor* (Stockholm: Nils Adamssons förlag, 1928). Enligt Kinbergs utlåtande skulle Ester J. ha läst boken ”vid jultiden 1927”, vilket alltså inte riktigt kan stämma.

25. Birgit Persson, ”Förmoder: Karin Hollman-Adamsson”, *Kvinnovetenskaplig tidskrift* vol. 9 (1988), nr 4, s. 76–78; Elgán, *Genus och politik*, s. 54. Om Karin Adamsson, se även Gunhild Höglund, *Stridbar kvinna: Några blad ur Anna Visborgs liv och svensk kvinnorörelse* (Stockholm: Tidens förlag, 1994 [1951]), s. 115–116.

26. Att använda preventivmedel var inte olagligt, inte heller att sälja dem, men det måste skötas diskret, utan marknadsföring. SFS 1910:51; jfr Elgán, *Genus och politik*, s. 71; Kling, *Vi våga ej helt leva*, s. 48. En snabb sökning i Kungliga bibliotekets digitaliserade dagstidningar visar dock att annonser för såväl gummivaror som livmoderssprutor trots lagen förekom ganska frekvent i dagspressen – och då även i stora borgerliga tidningar som *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* – i slutet av 1920- och början av 1930-talet.

27. Adamsson, *Kvinnans gissel*, särskilt s. 50–64. Karin Adamsson poängterade, förmodligen för att hålla sig på rätt sida om lagen, att livmoderssköljning var en mindre effektiv preventivmetod, men däremot nödvändig för att säkerställa mer allmän hygien och förebygga den fränstötande doft som ”osnygga kvinnor” brukade utsöndra. *Ibid.*, s. 59.

28. Daganteckningar från 14 aug. 1931 i Ester J:s journal från Långholmen, bevarad i journal från Ulleråker, ULA.

29. Elgán, *Genus och politik*, s. 40–41.

bekant att hon ”kanske skulle kunna hjälpa någon, som kommit i olycka”, och därefter var det hela, enligt bakgrundshistorien i det rättspsykiatriska utlåtandet, i rullning. Efter ett par månader kom en okänd kvinna på besök i Ester J:s lägenhet och bad om hjälp. Ester J. bad kvinnan att ”gå till en sjukvårdsaffär och köpa en gummisond” och hjälpte sedan kvinnan genom att föra upp sonden i livmodern, till en kostnad av 30 kronor. Under de följande tre åren hade Ester J. sedan behandlat minst 35 kvinnor på liknande sätt, i syfte att fördriva foster, och tagit mellan 15 och 75 kronor i betalning per gång.³⁰ Längre fram förmedlades många av fallen till Ester J. av en namngiven fru bosatt på Kungsholmen. Ester J. hade också hjälpt Kungsholmsfrun själv att avsluta en önskad graviditet, och hon hade även hjälpt fruns syster. Dessutom fick Ester J. ett antal kunder via en manlig sjukgymnast, som också samarbetade med en läkare och en homeopat i Vasastan.³¹ Ibland gjorde hon hembesök, men i många fall tycks aborterna ha utförts hemma hos Ester J. själv, i hennes lilla lägenhetspensionat på Östermalmsgatan 20.³² Detta var för övrigt inte vilket hus som helst utan – något pikant i sammanhanget – den borgliknande byggnad som i början av 1910-talet hade uppförts för att inrymma den intilliggande Engelbrektskyrkans församlingshem.³³

MOTSTRIDIGA BESKRIVNINGAR AV KÄNSLOUTTRYCK

Ester J. hade alltså arbetat med fosterfördrivning i ett par, tre år när hon häktades våren 1931. Anledningen till att hon till slut häktades var att ett ungt affärsbiträde hade avlidit i underlivsinflammation, några veckor efter det att hon fått hjälp att framkalla ett missfall med hjälp av gummisond. Redan vid tiden för ingreppet hade affärsbiträdet avslöjat abortörens namn och adress för sin fästman.³⁴ När Ester J. konfronterades med

30. Rättspsykiatriskt utlåtande, avskrift bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA, s. 4.

31. Ibid., s. 6–9.

32. Ibid., s. 3–9. På ett ställe i protokollet står en annan adress angiven som Ester J:s hemadress, nämligen Östermalmsgatan 75; i övrigt angavs den som Östermalmsgatan 20. I mantalsregistret över kvinnor i Stockholms stad 1930 (finns digitaliserat på <http://www.stadsarkivet.stockholm.se>) anges Ester J. som hemsköterska, boende på Östermalmsgatan 20.

33. Riksantikvarieämbetet, Bebyggelseregistret, <http://www.bebyggelseregistret.raa.se>, posten ”Stockholm Korsnäbben 1 – husnr 2, församlingshem” (senast kontrollerad 17 maj 2018).

34. Rättspsykiatriskt utlåtande, avskrift bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA, s. 2–4. Jfr även ”Ny fosterfördrivningsaffär under uppsegling”, *Svenska Dagbladet* 14 apr. 1931, m.fl. notiser i dagspressen vid samma tid.

den döda kroppen hade hon enligt vad som rapporterades från förundersökningen visat sig "fullständigt oberörd" och förnekat all bekantskap med den avlidna. Däremot erkände hon att hon utfört fosterfördrivning på en rad andra kvinnor.³⁵

Skildringarna av Ester J:s känslouttryck framstår i källmaterialet som väldigt motstridiga. I motsats till polisens beskrivning av känslokykla målade Ester J:s städerska och hemhjälp, som Ester J. själv att döma av brev som bevarats i journalen betraktade som en nära vän, i ett skriftligt vittnesmål upp henne som överdrivet känslösam i både vänskaps- och kärleksförhållanden. Hon var, menade städerskan, närmast barnsligt beroende av vänlighet och bekräftelse från andra, och gick inte sällan över gränsen till hysteri:

Under den tid jag varit anställd hos expl., har jag hos henne iakttagit åtskilliga egendomliga drag, som inte kunna kallas fullt normala. Ömsom har hon skränat och ömsom har hon gråtit utan synbar anledning, och visat sig vara mycket vad jag kallar hysterisk. Hon kunde kasta sig på bordet eller soffan som i förtvivlan och stöna och gråta och ropa på sin nuvarande fästman eller rättare sagt den person, som hon uppger vara sin fästman, och som hon kallar, "Nisse". Nästan varje kväll, då jag skulle begiva mig hem hotade expl. med, att jag på morgonen skulle finna henne gasförgiftad. Vid jultiden var jag tvungen att stanna kvar hos expl. två nätter, därför att hon var så förtvivlad och sjuk, så att jag inte vågade lämna henne. Då var hon, vad jag kallar, så pass nervsjuk, så att hon varken kunde äta eller dricka. Hon skrek, grät och var, som hon varit konstig.³⁶

Städerskan berättade också att Ester J. skickat efterhängsna brev till mannen som hon betraktade som sin fästman och till dennes bekanta, utan att förstå att fästmannen uppfattade detta som obehagligt. "Hon är", konstaterade hemhjälp, "på ett sätt oerhört barnslig, och hon är egentligen inte fullvuxen människa, fastän hon är 35 år. Det är inte bara jag, som gjort en sådan reflexion utan även många andra, som känner henne."³⁷

Vittnesmålet vidarebefordrades av Ester J:s eget rättegångsbiträde,

35. Rätt psykiatriskt utlåtande, avskrift bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA, s. 4–5.

36. Städerskans vittnesmål, ordagrant återgivet i rätt psykiatriskt utlåtande, avskrift bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA, s. 9; jfr flera brev från Ester J. till städerskan, fru L., i aug. 1931 ordagrant återgivna bland daganteckningarna i sjukjournal från Långholmen, samt kommenterat utdrag ur brev från Ester J. till fru L. (nu anställd på en filmbyrå) 6 okt. 1933, allt bevarat i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

37. Städerskans vittnesmål, ordagrant återgivet i rätt psykiatriskt utlåtande, avskrift bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA, s. 10.

Huset på Östermalmsgatan 20, där Ester J. drev sin hemliga abortklinik. I samma hus inrymdes Engelbrektskyrkans församlingshem. Foto: författaren.

advokaten Eva Andén, som också lämnade in ett vittnesmål från en annan kvinna. Denna andra kvinna hade våren 1928 köpt lägenheten på Östermalmsgatan 20 – av den fabrikör som hyrt ut den åt Ester J. – men ganska snabbt sålt den igen sedan hon insett att hyresgästen var ”som vi hemma uttryckte det, ’komplett galen’ och fullkomligt onormal”.³⁸

Den före detta hyresvärdinnan tyckte sig inte riktigt kunna sätta fingret på vad hon och hennes döttrar uppfattat som galenskap. Dock yttrade det sig bland annat i att Ester J. ”brast i gapskratt eller rättare sagt gapflabb åt ingenting”, i att hon ”sade befängda saker” och fabulerade ihop ”historier, som hon kanske själv möjligen trodde på, men som för en utomstående vore fullkomligt osannfärdiga”. Bland annat hade Ester J. vid ett tillfälle talat om sig själv som polissyster, och vid ett annat talat om att hon hade ont av varbildning i huvudet.³⁹

Eva Andén, som lämnat in dessa vittnesmål, var den första kvinnan i Sverige som – 1918 – fått advokatlicens. Hon hade varit starkt engagerad i rösträttsfrågan och frågan om lika behörighet till högre tjänster oavsett kön, och var även i sin yrkesverksamhet som advokat känd som starkt engagerad i frågor om kvinnors rättigheter.⁴⁰ I detta fall handlade hon dock knappast i den kvinnliga klientens intresse.

Oklart är vad som vägde tyngst – det känslökalla beteendet inför kroppen, det tvärtom överdrivet känslolassa beteendet inför hemhjälpen och hyresvärdinnan, eller den bristande moralkänsla som förknippades med de brott hon begått – men resultatet av domstolsförhandlingarna blev i alla fall att Ester J. i början av maj 1931 fördes till Långholmsfängelsens sinnessjukavdelning för att bli rättspsykiatriskt utvärderad av Olof Kinberg.⁴¹

38. Vittnesmål, ordagrant återgivet i rättspsykiatriskt utlåtande, avskrift bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA, s. 11–12. Andén hade enligt domstolsprotokoll biträtt Ester J. vid rättegången 1931 (och fått 250 kr i ersättning från allmänna medel). Se utdrag ur domstolsprotokoll 17 sep. 1931, bevarat i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

39. Vittnesmål, ordagrant återgivet i rättspsykiatriskt utlåtande, avskrift bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA, s. 12.

40. Om Andén, se Elin Lauritzen, ”Ett advokatliv: Kvinna bland de yngre i andra generationen” och Valborg Lundgren, ”Våra första kvinnliga advokater”, i *Från advokatens verkstad: Uppsatser utgivna med anledning av Sveriges Advokatsamfunds 100-årsjubileum 1987* (Stockholm: Sveriges advokatsamfund, 1987), s. 49–62 resp. 65–78; Magnus Ullman, *Kvinnliga pionjärer verksamma i Sverige* (Stockholm: Bokförlaget Magnus Ullman, 2004), s. 215–232.

41. Rådhusrätten beslöt den 13 maj 1931 att begära in utlåtande om Ester J:s sinnesskaffenhet. Olof Kinberg avgav sitt utlåtande den 7 aug. 1931; en avskrift av det rättspsykiatriska utlåtandet finns bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

UNDER OBSERVATION

Under observationsmånaderna vistades Ester J. i sinnessjukavdelningens suksal, där hon enligt journalen var nästan ständigt "gnällig, jämmerlig och ängslig" och i hela sitt uppträdande gjorde ett "slappt, fjolligt och 'larvigt' intryck". Vid de tillfällen det var dags för undersökning visade hon sig emellertid vänlig och tillgänglig och mycket pratsam. Dock föll hon lätt i gråt, beskrev sig själv som känslig för kritik och oförrätter och berättade att hon under det senaste året drabbats av en rad plågsamma ångestangfall. Hon sade också att hon ofta kände skuld för allt möjligt, inte minst för fosterfördrivningen, att hon under de senaste åren ofta hört röster och ibland sett personer som bevisligen inte varit närvarande, och att hennes minne blivit mycket dåligt. Hon bekräftade också enligt journalen att hon gjort ett par självmordsförsök.⁴²

Vid ett tillfälle besökte städerskan, fru L., Långholmen och uttalade sig då mer i detalj om Ester J:s "fnoskiga", "barnsliga" och obehärskade sätt, om hennes märkvärdigt "fina" samling inneboende och om hur skrytsam och "karlgalen" hon var.⁴³ I journalen återgavs också ett brev från Ester J. till hennes senaste fästman, som hade övergett henne när han förstått vad hon försörjde sig på, och två till städerskan, som hon kallade vid diverse smeknamn och omtalade som "den enda människa som man kan tala med". Dessutom återgavs ett brev från Ester J:s far, som på förfrågan från Kinberg meddelade att dottern framstått som fullständigt normal under uppväxten, möjligen något "svärmiskt anlagd" men utan "defekt eller vanart". Dock sade han sig ha förlorat närmare kontakt med henne sedan hon i tonåren flyttat hemifrån och vidare till Stockholm. Under de senaste åren hade hennes brev blivit mer osammanhängande och undflyende. Fadern konstaterade med viss sorg att det måste vara storstaden som förstört henne:

Det är tragisk [sic], sorgligt, men jag ber Eder, Herr Professor, bemärka, att hon uteslutande har storstadsvistelsen att tacka för sitt öde. För mig är det då eljest obegripligt.

Jag har intet övrigt att tillägga, utöver att jag får hoppas, att Ni, Herr Prof. ville taga mitt vittnesbörd som en bekräftelse på det faktum att stor-

42. Daganteckningar i sjukjournal från Långholmen, bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

43. På Solvalla, där fru L. tidigare arbetat, hade det gått rykten om att Ester J., som brukade spela på hästar där, hade både herrbekanta och flickbekanta, men fru L. hade aldrig märkt av några tydliga tecken på homosexualitet. Daganteckningar från 12 aug. 1931 i sjukjournal från Långholmen, bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

staden erkannerligen [sic] Stockholm, torde vara farlig för landsbygdens ungdom i allmänhet och gemen.⁴⁴

Hans gissning var att dotterns problem även hade med alkohol att göra. I sjukjournalen från Långholmen angavs Ester J. emellertid som nykterist.

Till journalen bifogades också flera dikter och ett par romantiska noveller, vilka uppenbarligen skrivits av Ester J. under vistelsen på Långholmen. Fångenskap, kärlek och gudstro var återkommande teman i dikterna, som verkar ha lagts in i journalen som extra belägg för Ester J:s abnormitet. En bilagd dikt fick till exempel reflektera Ester J:s enligt läkare och annan personal befängda övertygelse om att ha skymtat sin sons far bland de manliga fångarna på anstalten:

Bakom gallerprydda fönster, skymtar
fångens sångarvän
Efter många år av längtan
ser vi varan [sic] igen.

Likt Salomit och Sulomit, när bryggan färdig var
vår önskan mötes, på den bro som
hoppet uppbyggt har.

Må arbete och samförstånd väl fylla
våra år
Och Gud som trofast är och god
må leda våra spår.⁴⁵

I journalen nämndes även att Ester J. skrivit en bok som hon kallade *Läran om Gud*.⁴⁶

44. Brev från Ester J:s far till Olof Kinberg 12 aug. 1931, ordagrant återgivet bland daganteckningarna i sjukjournal från Långholmen, bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

45. Dikt återgiven bland daganteckningarna i sjukjournal från Långholmen, bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

46. Anteckningar under rubriken ”Psyisk undersökning” i Ester J:s journal från Långholmen, bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

EN "INFANTIL, DJUPT AMORALISK OCH
ÄVEN I ANDRA AVSEENDEN HÖGGRADIGT
PATOLOGISK INDIVID"

I början av augusti 1931 hade Kinberg skrivit klart sitt utlåtande. Han började med en kort resumé av släktbakgrund och, underförstått, biologiskt arv; det enda uppseendeväckande Ester J. själv haft att berätta här var uppenbarligen att hennes mormor varit sinnessjuk (eller, som det angetts i sjukjournalen från Långholmen, "konstig på något sätt /expl. är ej fullt säker på uppgiften/") och att hon hade både skotskt och finskt blod i ådrorna. Hennes två yngre syskon var "ordentligt och skötsamt folk". Direkt därefter konstaterade Kinberg att Ester J. var "mycket korpulent, av en atletisk-dysplastisk kropps-konstitution". Det här var också egenskaper som han skulle återkomma till senare i utlåtandet, där kropps- och själskonstitution bakades ihop i bedömningen och klassificeringen av Ester J:s förment abnorma avvikelse. Flera typer av intelligenstester hade gjorts, men några direkta defekter på detta område kunde inte påvisas. Tvärtom, skrev Kinberg, hade Ester J. "en rörlig intellektuell verksamhet och en rätt livlig fantasi som tar sig uttryck bl. a. i litterära alster. Även om dessa röja bristande träning och en sentimental, svulstig känslobakgrund, så överraska de ibland med goda och träffande bilder".⁴⁷

Ester J:s rörliga intellekt var dock ingen självklar fördel i sammanhanget. Kinberg talade om det som ytligt, flyktigt och livligt, men i avsaknad av "fasthet och inre balans". Där fanns generellt en "idéflyktig tendens", vilket knappast var någon komplimang.⁴⁸

Liksom i fallen med de "hysteriska psykopaterna" i förra kapitlet framstår föreställningen om omognad som central för bedömningen av Ester J. Ett av Ester J:s svåraste handikapp var enligt Kinberg hennes dåliga omdöme i fråga om andra människors handlande, vilket avspeglades såväl i hennes sätt att tala som i hennes "livsföring". I detta avseende var hon "synnerligen outvecklad, infantil", konstaterade Kinberg. Det var också mycket uppenbart för Kinberg att Ester J. hade stannat i utvecklingen på det moraliska planet.⁴⁹ "Hon är", konstaterade han, "amoralisk i ordets egentliga mening, d.v.s. hon befinner sig i ett moraliskt oskyldighetstillstånd och är i det stora hela ovetande ifråga om moraliska distinktioner."⁵⁰ Och detta kom på ett särskilt tydligt sätt fram i hennes yrkesval:

47. Rättspsykiatriskt utlåtande, avskrift bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA, s. 13.

48. Ibid.

49. Ibid.

50. Ibid., s. 13–14.

Under trycket av ekonomiska svårigheter börjar hon, utan att äga någon utbildning såsom barnmorska och medicinskt okunnig, att, med ledning av en beskrivning som hon funnit i en bok, göra fosterfördrivningar genom inläggning av bougies. Visserligen har hon reda på att fosterfördrivning är straffbar, men vetenskapen härom synes icke besvara henne, ehuru hon saknar den skyddande betäckning för fosterfördrivande ingrepp som kan ligga i ett medicinskt yrke/läkarens, barnmorskans/. Man har fastmer ett intryck av att hon valt denna kriminella och för klientelet livsfarliga yrkesverksamhet med samma serenitet som om det gällt att öppna en karamellbutik.

I det hela synes expl. fullständigt sakna den egenskap som kallas "kloket" och som består bl.a. i förmåga att låta förståndiga överväganden reglera handlandet. Även häri röjer hon den starkt infantila karaktären hos sin själsverksamhet.⁵¹

Att Ester J. saknade moralkänsla behövde dock inte betyda att hon var av naturen kriminell. Att hennes brottslighet hade "sitt huvudsakliga upphov i hennes starkt patologiska sinnesbeskaffenhet" var uppenbart för Kinberg. Men grundpatologin låg i hennes "rudimentära moralitet, hennes infantilism och bristfälliga handlingskontroll", samt i en stor värnlöshet för påtryckningar, vare sig de kom från unga flickor i nöd eller suspekta mellanhänder. Att hon fastnat i just kriminalitet hängde enligt Kinbergs bedömning mer ihop med det klientel som flockats runt henne, ett klientel som beskrevs med målande bohemiska metaforer:

Av stort intresse äro de säregna miljöförhållanden vilka utvecklat sig kring expl. sedan hon börjat ägna sig åt kriminell verksamhet. Det dyker upp omkring henne en hel rad suspekta individer som för egen vinning utnyttjat hennes värnlöshet och amoralitet genom att tjänstgöra som fournissörer, och samtidigt uppsåras hon av en hel del aggressiva parasiter som genom hot söka avpressa henne det byte hon själv genom kriminell verksamhet kommit över. Hela denna företeelse är ett vackert exempel på vad man kallat brottslig symbios och visar att det i vissa samhällsskikt finns ett slags underjordiskt prekriminellt mycelium som, så snart gynnsamma livsbetingelser inträffa, snabbt skjuter fram i ymniga vegetationer.⁵²

51. Ibid., s. 14.

52. Ibid., s. 17–18.

Kinberg kunde inte heller se att Ester J. kunnat ha några som helst motiv att välja just fosterfördrivning som gebit.⁵³ Att hon själv hade genomgått minst en oönskad graviditet var inget han ens reflekterade över i utlåtandet.

Vidare konstaterade Kinberg att Ester J. hade ett utpräglat patologiskt känsloliv, som präglades av snabba svängningar mellan glädje och sorg, och en stark känslsuggestibilitet, som gjorde henne lätt att manipulera. Dock: dessa starka känslosvall var bara ”skum” på ytan, som dolde att känslolivet i grunden var rudimentärt. För, menade Kinberg, Ester J. verkade inte bry sig särskilt mycket om sitt eget öde så länge behovet av primitiva njutningar (han syftade här på sex och god mat) kunde tillfredsställas, och hon visade varken ånger eller ”förnuftiga föresatser rörande den framtida livsföringen”.

Ett område som däremot var mer än väl utvecklat var det sexuella, åtminstone enligt Kinberg.⁵⁴ Ester J. verkar själv ha varit av en annan mening: av journalen framgår att hon framställt sitt könsliv som ”si och så”, än har hon varit intresserad än likgiltig”.⁵⁵ Som indicier för Ester J:s starka könsdrift lyfte Kinberg fram att hon hade blivit köns mogen redan vid 10 års ålder, och att hon i 16-årsåldern enligt egen utsago hade ”gjort en löjtnant så svartsjuk att han tillfogat henne ett par knivhugg i ryggen” – en historia som Kinberg fann talande oavsett sanningshalten i den.⁵⁶ Sedan hon vid 18 års ålder blivit ”deflorerad” och råkat i grossess hade en rad älskare avlöst varandra. Trots den avvikande tidsangivelsen noterades här inte om det rörde sig om en annan graviditet än den som lett till sonens födelse – i journalen från Långholmen noterades det dock att det rörde sig om samme man.⁵⁷ Bekantas (det vill säga städerskans) omdöme om Ester J. som ”karltokig” och skamlös hade enligt Kinberg bekräftats under tiden på Långholmen, dels genom ”kärleksgriller”, dels genom oblygt intresse för de manliga straffångarna.

Ester J. handskades vårdslöst med sanningen på ett sätt som skvallrade om mytomana drag, och var också påfallande fåfäng och skrytsam, skrev Kinberg. Hennes lust att fabulera hängde tydligt samman med en vilja

53. Ibid., s. 18.

54. Ibid., s. 14.

55. Anteckningar under rubriken ”Psyisk undersökning” i sjukjournal från Långholmen, bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

56. Rättspsykiatriskt utlåtande, avskrift bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA, s. 14–15. I anteckningar om fysisk status i sjukjournal från Långholmen noterades att Ester J. hade flera oregelbundna ärr på ryggen, som hon själv skyllde på den svartsjuka militären.

57. Rättspsykiatriskt utlåtande, avskrift bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA, s. 15; jfr anteckningar under rubriken ”Psyisk undersökning” i sjukjournal från Långholmen, bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

att framstå som intressant, men också, menade han, med hennes litterära ådra. Ester J. skröt bland annat med att hon hade en hel bok full av egna dikter hemma, och att hon fått flera ”små berättelser” tryckta i en Stockholmstidning. Att Ester J. faktiskt ”kunnat få resultaten av sin litterära svada befordrade till offentligheten” lät däremot inte i sig osannolikt i Kinbergs öron, med tanke på ”den jämmerliga nivån hos en del berättelser i tidningarnas söndagsbilagor och andra periodiska publikationer”.⁵⁸

Ibland blev den intellektuella fåfängan hos en halvbildad autodidakt som Ester J. direkt komisk, menade Kinberg, och exemplifierade med flera citat ur brev till hemhjälpn, där Ester J. bland annat stoppat in fraser på främmande språk som hon inte riktigt behärskade, som latin och sanskrit. De felstavade fraserna lyftes liksom breven i sin helhet fram som ytterligare belägg för Ester J:s fåfänga, bristande bildning och mytomana tendenser.⁵⁹

Ester J:s skrivande patologiserades alltså på ett tidigt stadium. Däremot placerades det varken då eller senare in i en diskurs kring kverulansparanoia. Snarare knöts det ungefär som i fallet med Stella H. dels till föreställningar om mytomani, dels till en gammal diskurs kring skönlitterärt läsande och skrivande som allmänt förledande för svaga – i synnerhet svaga kvinnliga – sinnen.⁶⁰

Kinberg konstaterade att Ester J. vid flera tillfällen haft hallucinationer, både visuella och akustiska, liksom att hon hade överdrivet fantasifulla föreställningar om olika saker, men att det inte handlade om egentliga, paranoiska vanföreställningar utan snarare om en oförmåga, karakteristisk för mytomanen, att skilja mellan dikt och verklighet. Hallucinationerna hade ofta ett dramatiskt innehåll, men typiskt för Ester J. var att hon ändå snabbt kom över dem och återvände till ”sitt vanliga tättingaktiga, hopande och flygande fantasilivs förströelser”.⁶¹

Sammantaget tyckte sig Kinberg utifrån Ester J:s samlade symptom-bild kunna ringa in ett särskilt – ovanligt men distinkt – syndrom, som han även tidigare träffat på hos enstaka patienter, och som, menade han, visade sig i både kroppsliga och själsliga egenheter:

58. Rättspsykiatriskt utlåtande, avskrift bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA, s. 15.

59. Ibid., s. 15–16; se även själva breven, som citeras i sin helhet i anslutning till daganteckningar i sjukjournal från Långholmen, bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA; här citeras även en rad dikter och noveller i sin helhet.

60. Jfr Kennaway & O’Connell, ”Introduction: Pathological Reading”.

61. Rättspsykiatriskt utlåtande, avskrift bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA, s. 16–17, cit. s. 17.

Jag erinrar mig sålunda ett fall som nästan fullständigt överensstämmer med expl.: atletisk-dysplastisk kropps-konstitution med fettsot, känslöshet och affektlabilitet, infantilism, artisteri och skrivklåda, maniska drag, fåfänga, flyktiga vanföreställningar, hypererotism o.s.v. Enda skillnaden är att det moraliska omdömet och känslolivet var något bättre utvecklat än hos expl. Det synes sålunda vara fråga om ett stabilt konstitutionskomplex. De kroppsliga anomalierna /dysplastisk konstitution med fettsot, pubertas praecox och hypersexualism/ häntyda på endokrina rubbningar.⁶²

Sammanfattningsvis bedömde Kinberg Ester J. som "en infantil, djupt amoralisk och även i andra avseenden högradigt patologisk individ" vars brott hade sitt ursprung i "hennes patologiska själverksamhet".

Kinbergs uppfattning var att Ester J. på grund av sin djupa amoralitet och starkt patologiska konstitution var oförmögen att ta vara på sig själv. En "ordnad och förnuftig livsföring" var ouppnåelig för Ester J., som dessutom var "predestinerad att ligga i händerna på sin omgivning". Släpptes hon fri igen skulle hon säkert åter exploateras av "kriminella parasiter och annat suspekt folk", och förmodligen snabbt sjunka ännu djupare än förut i brist på respektabla försörjningsalternativ. Genom sin brist på "adekvat reaktion på häktningen och åtalet" hade Ester J. redan visat att hon saknade förmåga till bättring genom straff. Frågan var också om hon inte bara var psykiskt abnorm utan även sinnessjuk "i teknisk mening". I vilket fall som helst fastslog Kinberg att hon var i behov av sinnessjukvård.⁶³

Ester J. straffrifyklarades den 9 september 1931, fyra månader efter intagningen på Långholmen, med motiveringen att hon "på grund av psykisk abnormitet varit i avsaknad av förståndets bruk". Efter några månaders förvaring på sinnessjukavdelningen vid Centralfängelset i Växjö togs hon in på Ulleråkers sinnessjukhus utanför Uppsala den 20 februari 1932.⁶⁴ Där kom hon i princip att tillbringa resten av 1930-talet.

SEGDRAGNA FÖRHANDLINGAR

Ester J. började skriva till Sinnessjuknämnden i slutet av mars 1932, efter fem veckor på Ulleråker och sammanlagt ett år som frihetsberövad. På

62. Ibid., s. 17.

63. Rättspsykiatriskt utlåtande, avskrift bevarad i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA, s. 19.

64. Utlåtande till SSN från Alfred Petré 17 juli 1932. Akt med dnr 1787/39, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

försätsbladet till Sinnessjuknämndens personakt kategoriserades Ester J. som "Infantil psykopath". Redan i sitt första brev begärde Ester J. att få bli utskriven. Hon hävdade här att hon "numera" var "fullständigt frisk, både till kropp och själ, och fullt arbetsför" och pekade på de ekonomiska svårigheter som vistelsen på sinnessjukhus bidrog till att förvärra.

Som min vistelse här fördyrar och försvårar betydligt för mig, enär jag har en del skulder som jag absolut vill, och skall betala, samt hyra för möbler. Allt skall betalas, och som jag är arbetsför och fullt frisk kunde jag om sinnessnämnden [sic] medge min frihet snart arbeta och betala mina skulder.⁶⁵

Detta visade sig dock inte vara en effektiv argumentationslinje i Ester J:s fall. De läkare som kom att ansvara för henne genom åren – bland dem Alfred Petrén och Ruth Svensson – avstyrkte år efter år Ester J:s förfrågningar om att bli frisläppt och friskförklarad. Alfred Petrén, som var den som till en början ansvarade för vården av Ester J., konstaterade i sitt första utlåtande till Sinnessjuknämnden att Ester J:s tillstånd var oförändrat och helt i linje med vad Kinberg beskrivit, att hon saknade all känsla för de olyckliga följderna av hennes brottsliga verksamhet, och att hennes "samhällsvådighet säkerligen alltjämt [var] lika stor". Petrén kunde därför, skrev han, "under inga förhållanden tillstyrka" en utskrivning. Sinnessjuknämnden gick på Petréns linje och avslag ansökan.⁶⁶

Ester J. fortsatte sedan att begära utskrivning minst ett par gånger om året under resten av 1930-talet. Hon fortsatte att argumentera för att hon var fullt frisk och arbetsför, och hänvisa till att hon betett sig fläckfritt under sjukhusvistelsen, som hon betraktade som "fullständigt onödig". Hon pekade också på att hennes föräldrar var gamla och trötta och modern dessutom sjuk. Som "fullt normal" hävdade hon sig annars i vilket fall som helst ha rätt till resning i målet, då hon lurats till inspärning på oviss tid och detta var obarmhärtigt: hade hon fått ett vanligt straff hade hon i alla fall fått ett datum för frigivning.⁶⁷

Men förfrågningarna avslogs konstant. I sitt andra utlåtande till Sinnessjuknämnden avrådde Alfred Petrén åter utskrivning med argumenten att Ester J:s tillstånd var oförändrat och på grund av hennes "abnorma psyke" säkerligen oförbättrligt, och att hon om hon släpptes ut med all

65. Brev från Ester J. till Sinnessnämnden [sic] 27 mars 1932; inkom till SSN 9 april 1932. Akt med dnr 1787/39, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

66. Utlåtande av Alfred Petrén till SSN 7 april 1932; avslag från SSN 25 april 1932. Akt med dnr 1787/39, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

67. Citerat ur brev från Ester J. till Medicinalstyrelsen 20 juni 1932 och 10 nov. 1932. Akt med dnr 1787/39, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

sannolikhet skulle återuppta sin verksamhet ”med därav följande livsfara för av henne behandlade gravida kvinnor”. Petrén lade dock till att han inte tyckte att Ester J. var i behov av sinnessjukvård: egentligen borde hon förvaras på en anstalt för förminskat tillräkneliga förbrytare,

och icke å ett sinnessjukhus, där hon på grund av sin djupa amoralitet utan intelligensdefekt har en mycket skadlig inverkan på sina medpatienter – en olägenhet, som emellertid ej kan avhjälpas, då vårt lands sinnessjukvård icke har tillgång på någon särskild kriminalavdelning för kvinnor.⁶⁸

Sedan Petrén gått i pension 1932 tog först Inga Cavalli-Björkman och senare Ruth Svensson över huvudansvaret för utlåtanden över Ester J. till Sinnessjuknämnden. Att bedömningen övertogs av kvinnliga psykiatriker tycks inte ha inneburit någon fördel för patienten. Cavalli-Björkman argumenterade på i princip samma sätt som Petrén: Ester J:s tillstånd var oförändrat och ”till punkt och pricka” i linje med Kinbergs beskrivning, hon var fortsatt ”lika oförstående och oberörd i fråga om det brottsliga i sitt handlande” och, på grund av sin ”abnorma sinnesbeskaffenhet”, utan förutsättningar att ”kunna komma till verklig insikt därom”. Vilket, och det var avgörande för att avstyrka begäran om utskrivning, också antogs innebära att hennes samhällsfarlighet var lika stor som tidigare.⁶⁹ För att underbygga sin argumentation vidarebefordrade Cavalli-Björkman också diverse ”pekoral” skrivna av Ester J. till Sinnessjuknämnden.⁷⁰

ETT VIDSTRÄCKT BREVSKRIVANDE

Ester J. nöjde sig inte med att skriva till Sinnessjuknämnden. Den 6 oktober 1932 skrev hon till justitieombudsmannen och bad dels att få resning i rådhusrätten, dels att få stämma Olof Kinberg för att han sinnes-

68. Brev från Alfred Petrén till SSN 17 juli 1932. Akt med dnr 1787/39, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA. Ett annat brev från sjukvårdsläkaren på Ulleråker (sannolikt Petrén) till Överinspektören för sinnessjukvården, 13 sep. 1932, visar att Ester J. flyttats från norra till södra avdelningen på sjukhuset för att ha mindre menlig inverkan på ”unga, känsliga individer” genom tal om fosterfördrivning. Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

69. Utlåtanden till SSN från Inga Cavalli-Björkman 11 nov. och 29 dec. 1932, 13 jan., 27 maj och 11 okt. 1933, 25 feb. 1934; direkta cit. ur brevet 13 jan. 1933. Akt med dnr 1787/39, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA. Inga Cavalli-Björkman (1895–1989) var förste läkare och tf. överläkare av tredje klassen vid Ulleråkers sjukhus 1931–1934. Hon var därefter överläkare av tredje klassen vid Ryhovs sjukhus i Jönköping 1934–1937 och överläkare och sjukhuschef vid Källshagens sjukhus i Vänersborg 1937–1961.

70. Se (ej undertecknad) kopia på följbrev till Sinnessjuknämnden från sjukvårdsläkaren, Södra kvinnoavdelningen, Ulleråkers sjukhus 24 feb. 1933, i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

Eva Andén, till vänster, tillsammans med Elin Wägner (tidningsläsande i mitten) och en tredje, oidentifierad kvinna. Sent 1910-tal eller tidigt 1920-tal. Fotograf okänd. Reproduktion: KvinnSam, Göteborgs universitetsbibliotek.

sjukförklarat henne utan grund. Men begäran, som åtföljdes av ett brev från ansvarig överläkare, lämnades utan åtgärd. Därefter, i början av 1933, sökte hon resning ända upp i Högsta domstolen, men ärendet lämnades utan avseende även där (det gjorde också en betydligt senare resningsansökan).⁷¹

Ester J. skrev också brev till diverse läkare på olika sjukhus – bland dem Olof Kinberg, som hon tilltalade på ett påfallande kamratligt vis, och Viktor Wigert, till vars sjukhus hon flera gånger bad att bli förflyttad.⁷² Hon skrev till överinspektören för Sinnessjukvården, till flera byråchefer, till pingstpastorn Lewi Pethrus och till en general i flygvapnet.⁷³

Dessutom tog hon flera gånger förnyad kontakt med Eva Andén. I ett brev till Inga Cavalli-Björkman i februari 1933 berättade Andén att Ester J. kontaktat henne igen, och bett om hjälp att bli ”fri och friskförklarad”. Av brevet framgår att Andén förhöll sig mycket skeptisk till detta, utifrån vad hon kunde minnas av Kinbergs rättspsykiatriska utlåtande, men att hon ändå, då Ester J. nu särskilt bett henne om hjälp, ville be om förnyade upplysningar om den före detta klientens nuvarande tillstånd och möjligheter att bli friskförklarad.⁷⁴ Cavalli-Björkman svarade med vändande post att Ester J. var helt oförändrad i sitt sinnestillstånd och fortsatt samhällsfarlig.⁷⁵

Drygt ett och ett halvt år senare, i oktober 1934, konsulterade Andén Hugo Avalder, som tjänstgjorde som tillförordnad överläkare på Ulleråker, då Ester J. kontaktat henne på nytt. Detta framstår dock mer som ett rutinärende: Andén var tydlig med att hon aldrig tidigare sett skäl att vidta åtgärder efter vad läkarna meddelat henne.⁷⁶

Att Ester J:s försök att hänvisa till Eva Andén som sin advokat i ett brev till Sinnessjuknämnden 1937 inte heller fick någon effekt är alltså inte särskilt förvånande.⁷⁷

Hugo Avalder verkar inte heller ha hyst stort hopp om Ester J. Till Andén svarade han att Ester J:s framtidsutsikter helt berodde på Sinnes-

71. Se diverse handlingar i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

72. Brev från Ester J. till Kinberg 5 feb. 1933; brev från Wigert till Cavalli-Björkman 9 feb. 1933; brev från E. Lauritzen på Medicinalstyrelsen till tf. överläkaren på avd. S.K. Ulleråker 21 okt. 1933, alla i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

73. Se diverse brev bevarande i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

74. Brev från Eva Andén till Inga Cavalli-Björkman 4 feb. 1933; se även brev från Andén till Cavalli-Björkman 7 feb. 1933, båda i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

75. Se avskrift av brev från Inga Cavalli-Björkman till Eva Andén 6 feb. 1933, i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

76. Brev från Eva Andén till Hugo Avalder 18 okt. 1934, i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

77. Brev från Ester J. till SSN 14 sep. 1937. Akt med dnr 1787/39, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

sjuknämndens beslut och på om tillräckligt säker övervakning för försöksutskrivning kunde hittas.⁷⁸ Detta var också vad Avalder meddelade Ester J:s mamma i ett brev ett par veckor senare.⁷⁹ Samtidigt framgår av ett brev till en kusin till Ester J. att Avalder personligen bedömde Ester J. som abnorm och oförmögen till insikt om sitt eget tillstånd. Han underströk också att hon brukade ljuga om förhållandena på sjukhuset.⁸⁰ I slutet av december 1934 skrev Avalder ett läkarutlåtande till Kungliga Pensionsstyrelsen, där han bedömde Ester J. som ”sannolikt för framtiden oförmögen att taga vård om sig själv och väsentligen bidra till sitt uppehälle”.⁸¹ (Sjukpensionen drogs in våren 1940, när den då slutligen utskrivna Ester J. hade gift sig och visat sig högst arbetsduglig.⁸²)

I brev till Sinnessjuknämnden argumenterade Ester J. också för att en rad inflytelserika ämbetsmäns välvilja borde leda nämnden till den korrekta slutsatsen att hon var frisk och harmlös. I ett brev hänvisade hon till exempel till ”vår snälla dr. Cavalli-Björkman”; i ett annat till ”det snälla medicinalrådet Lauritzen och Herr Stenbeck. Som jag från min Stockholms-tid mycket väl vet äro hederliga rättänkande män. Och att de säkert vet vem jag är om de finge se mig, vet de ju genast att jag ej är någon storbov.”⁸³ Ibland hänvisade hon också till hur hon bitt Gud om förlåtelse för de brott hon begått, och till hur Gud skulle ge henne rätt i slutändan.⁸⁴

Ester J. höll med läkarna om att hon saknade förutsättningar att förändras, men hennes eget argument var att hon var, alltid hade varit och fortsatt skulle förbli fullt normal, och självklart inte kunde bli mer normal än så.

78. Brev från Hugo Avalder till Eva Andén 19 okt. 1934, i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

79. Se brev från Hugo Avalder till Ester J:s mor 3 nov. 1934, i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA. Jfr brev från Ester J. till Överinspektören för sinnessjukvården Erik Backlin 30 aug. 1935, också i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA, där hon hävdar att Avalder lovat att hon skulle få flytta hem till sina föräldrar.

80. Brev från Hugo Avalder till Alma L. 17 mars 1934, i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

81. Läkarutlåtande av Hugo Avalder till Kungl. Pensionsstyrelsen 27 dec. 1934, i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

82. Se vänligt skrivet osign. brev från läkare på Ulleråker till Ester J., nu gift R., 7 maj 1940, i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

83. Brev från Ester J. till SSN 8 okt. 1933 resp. 20 feb. 1934. Akt med dnr 1787/39, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA. Psykiatrikern Einar Lauritzen (1869–1947) var medicinalråd och byråchef i Medicinalstyrelsen 1931–1935, ledamot i Sinnessjuknämnden under samma period och Sinnessjuknämndens sekreterare 1935–1939.

84. Brev från Ester J. till SSN 20 feb. 1934 och 8 okt. 1933. Akt med dnr 1787/39, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

Härmed ber jag sinnessjuknämnden vördsammast taga del av denna skrivelse, på det att de rättänkande män, som sinnessjuknämnden består utav, skall förstå att min begäran om utskrivning, ej är dikterad av någon sinnessjuk person. Att mitt så kallade (tillstånd,) som jag lär skall befinna mig uti, ej inträtt i någon sort [sic] förändring, beror väl på att jag ej kan bliva annorlunda än fullt normal. Och det förundrar både mig, och andra jag kommer i beröring med, att svenska lagar tillåter läkare handla efter godtycke, och påbörda människor sjukdommar som man alldrig varit behäftad med. Jag är både oärligt insatt här, samt oärligt kvarhållen här.⁸⁵

Hon hänvisade till att även sjukvårdspersonal ställde sig undrande inför att hon aldrig blev utskriven, och menade att hon blivit inlurad på sjukhuset genom att ställas inför valet mellan fängelse och sjukhus, utan att informeras vilket slags sjukhus det skulle röra sig om.⁸⁶

Inget hjälpte, inte ens att hon vädjade om att, som alternativ till utskrivning, få komma tillbaka till ”professor Kindberg” på Långholmens sinnessjukavdelning.⁸⁷ Även Ester J:s mamma skrev till Sinnessjuknämnden. Hon bad om en noggrannare undersökning av dottern, då hon själv ”ej på något sätt” kunde märka att hon var ”sinnesrubbad” utifrån de brev hon skickat.⁸⁸ Men inte heller detta var till någon nytta.

1935, fyra år efter sinnesundersökningen på Långholmen, publicerade Olof Kinberg i *Svenska läkartidningen* en detaljerad och mycket knappt anonymiserad redogörelse för Ester J:s förhistoria och psykiska status, med rubriken ”Yrkesmässig fosterfördrivning, utövad av en konstitutionellt abnorm, starkt dysplastisk, infantil och tachythym kvinna utan något slag av medicinsk utbildning”. Artikeln, som i princip ordagrant utgick från det rättspsykiatriska protokollet, avslutades med en kort kommentar om det fortsatt hopplösa i fallet:

Att [Ester J.] skulle vara i önskvärd riktning påverkbar genom straff är uteslutet. Därtill saknas förutsättningar i hennes natur, vilket för övrigt redan ådagalagts genom frånvaron av adekvat reaktion på häktningen och åtalet.

Kriminalpolitisk behandling.

85. Brev från Ester J. till SSN 20 feb. 1934. Akt med dnr 1787/39, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

86. Ibid.

87. Brev från Ester J. till SSN 8 okt. 1933. Akt med dnr 1787/39, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

88. Brev från Ester J:s mor till SSN 24 mars 1933. Akt med dnr 1787/39, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

Interiör från Ulleråkers sjukhus. Foto: Upplandsmuseet. Fotograf: Gunnar Sundgren.

[Ester J.] blev straffrifyklarad och intogs å hospital, där hon fortfarande vårdas. Genom sin lättrolliga affektivitet, sin stora lätthet att åstadkomma kontakter (vanligen i form av friktioner) med omgivningen och sin bråkiga hyperaktivitet är hon en svårskött och besvärlig patient.⁸⁹

Inga brev eller journalhandlingar antyder att Ester J. meddelades om publikationen.

89. Ester J. och alla inblandade i fallet namngavs i artikeln med autentiskt förnamn och första initial i efternamnet; Ester J:s bostad/abortklinik förlades dock till en annan Östermalmsgata. Olof Kinberg, "Yrkesmässig fosterfördrivning, utövad av en konstitutionellt abnorm, starkt dysplastisk, infantil och tachythym kvinna utan något slag av medicinsk utbildning", *Svenska läkartidningen* vol. 32 (1935), s. 1633–1651, cit. s. 1650–1651.

KONTRAPRODUKTIVA KLAGOMÅL

I ett brev till Sinnessjuknämnden i juni 1936 undrade Ester J. om hennes idoga skrivande skulle kunna skada hennes chanser till utskrivning, vilket en läkare vid ett annat sjukhus hade antytt när hon via föräldrarna försökt ta hjälp av honom i förhandlingarna.⁹⁰ Sannolikt var det så. En månad senare, den 16 juli 1936, fastslog Ruth Svensson, då nytillträdd som överläkare på Ulleråker, i sitt utlåtande att Kinbergs bedömning alltför stämde överens med Ester J:s tillstånd. Ester J:s ångerfullhet dömdes ut som ytlig, hennes försök att ifrågasätta diagnos och behandling tolkades som tecken på att hon var kverulerande och intrigant, och hennes grämelse över att ha hamnat i kriminella personers våld togs enbart som bevis för hennes suggestibilitet och dåliga omdöme. Till och med hennes ”av naturen glättiga och godmodiga lynne” lyftes fram som något vagt miss-tänkt och komprometterande i sammanhanget. Och föräldrarna dömdes automatiskt ut som omdömeslösa då de ifrågasatt hennes intagning.⁹¹

Från våren 1937 övergick Ester J. till att begära försöksutskrivning. Men även detta nekades henne konstant i två och ett halvt år till. Ruth Svensson argumenterade för att de vänner som erbjudit sig att ta emot och övervaka henne inte skulle kunna erbjuda tillräckligt skydd, och inte heller själva få ”någon fördel” av det hela. Hon menade att Ester J. genom sin psykiska konstitution var så mottaglig för kriminellt inflytande att hon sannolikt snart skulle komma att visa sig samhällsfarlig, oavsett om det tog sig uttryck i just fosterfördrivning eller i något annat. Svensson menade också att Ester J. med sin ”mytomani och sitt cyniska sätt och tal” skulle innebära ett mycket dåligt inflytande över de två minderåriga barnen i familjen.⁹²

I nästa utlåtande, fem månader senare, fortsatte Svensson att avstyrka försöksutskrivning med argumenten att Ester J. var ”mytoman, intrigant, erotiskt utmanande och synnerligen aktiv”, och därför oavsett om hon skulle bryta mot lagen eller ej säkerligen skulle ”välla sin omgivning stora obehag och besvär”. Hon konstaterade att patientens föräldrar var för gamla för att kunna ”utöva någon auktoritet över henne”, och att de vänner som alternativt lovat att ta emot och övervaka henne var ”en arbetarfamilj av hennes gamla vänner, välmenande men okritisk och dessutom

90. Brev från Ester J. till SSN 15 juni 1936. Akt med dnr 1787/39, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

91. Utlåtande av Ruth Svensson till SSN 16 juli 1936. Akt med dnr 1787/39, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

92. Brev från Ruth Svensson till SSN 29 april 1937. Akt med dnr 1787/39, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

bosatt i Stockholm, där [Ester J.] vid eventuell försöksutskrivning givetvis ej bör få vistas”.⁹³

Den tidigare aktiviteten som abortör, de moraliskt förkastliga egenskaper som utövandet av denna aktivitet bidrog till att belysa, samt Ester J:s fortsatta ovillighet att erkänna sig själv som vare sig onormal eller egentligen kriminell räckte således till för att bevisa hennes inneboende abnormitet, och därigenom även bevisa att hennes samhällsfarlighet var så stor att det inte ens gick att våga risken med försöksutskrivning.⁹⁴

MOT STÖRRE FRIHET

Vägen till frihet blev alltså påfallande lång för Ester J. Det verkar också som om hon verkligen hölls inspärrad på sjukhuset på ett mer konkret sätt än de andra patienterna i min studie. Från och med sommaren 1938 inleddes dock försök med frigång, först på så sätt att Ester J. fick tillåtelse att ”sitta utanför avd.” en timme om dagen. Efter ett par veckor fick hon även lov att gå omkring i parken under sin timme.⁹⁵

Därefter togs hon ut i familjevård på landet utanför Uppsala, enligt dokument från hjälpverksamheten vid Ulleråker i syfte att utvärdera hennes potential att klara försöksutskrivning under sträng kontroll.⁹⁶

Försöket gick lite si och så. Visserligen beskrevs Ester J. redan från första stund som hjälpsam och flitig och mycket glad över att ha kommit från sjukhuset. Hon trivdes utmärkt, åt med ”synnerligen god aptit” och krävde mycket lite sömn. Men hon beskrevs också som ”tjatig och högljudd, skrytsam och duktig” – uppenbarligen var inte ens duktighet en lovvärd egenskap när den uppträdde i alltför koncentrerad form.⁹⁷

Det dröjde inte heller länge förrän hon togs in på sjukhuset igen, efter att utan lov ha skrivit ett par brev till en manlig medpatient på Uller-

93. Brev från Ruth Svensson till SSN 29 sep. 1937. Akt med dnr 1787/39, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

94. Brev från Ruth Svensson till SSN 29 april 1937. Akt med dnr 1787/39, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

95. Avdelningsanteckningar från 6 och 16 juli 1938 i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

96. Se patientkort från Hjälpverksamheten vid Ulleråkers sjukhus i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA. Om den sociala hjälpverksamheten, som introducerats inom psykiatrin – i och med sinnessjuklagen på statlig bekostnad – bl.a. för att underlätta försöksutskrivning, se Sjövall & Höjer, *Medicinsk medborgarkunskap*, s. 185–189; Qvarsell, ”Mentalhygien och psykisk hälsovård”, s. 132–136; Petrén, *Minnen från Ulleråkers sjukhus*, s. 8.

97. Avdelningsanteckningar från 19 och 25 juli 1938 – cit. från 19 juli – i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

åker.⁹⁸ Hjälpverksamheten uttryckte det i sina noteringar som så att Ester J. "[f]ullständigt tröttat ut vårdfamiljen med sitt flabbiga och outtröttliga prat. Dessutom olovandes skrivit omdömeslösa och stötande brev."⁹⁹

Efter några dagar på sjukhuset "i disciplinerande syfte" fick Ester J. komma ut i familjevård igen, i en annan lantbrukarfamilj, denna gång med "stränga förhållningsorder att ej ensam gå utanför området och ej skriva några brev".¹⁰⁰ Det gick bra till en början. Ester J. rapporterades uppföra sig ordentligt och hjälpa till i hushåll och trädgård, även om hon klagade på "familjevårdens standard". Efter någon månad började det dock rapporteras om att hon överträdde bestämmelserna genom att "springa runt i stugorna" i grannskapet, samt besöka affären och lämna in tipskuponger där. Hon hade också talat i telefon med en "jurist och tidningsman" som "tar ut folk från sinnessjukhus". I mitten av september lät hon sig frivilligt återintas på sjukhuset, i hopp om att kunna diskutera verklig försöksutskrivning med läkaren.¹⁰¹

Till en början uppträdde Ester J. lugnt och glatt även på sjukhuset, övertygad om att hon bara var på "genomresa".¹⁰² När hon efter någon vecka började förstå att hon inte snart skulle släppas ut igen började hon däremot tala om att "bliva torterad" och kalla personalen vid "fula namn". Hon försökte kontakta medpatienter och hotade med att ta sitt fall till pressen.¹⁰³

Under de följande månaderna rapporterades Ester J. bete sig som vanligt, det vill säga "ibland glad och vänlig och ibland bråkig och gråter över allt och alla". Hon sades skriva många brev, men också arbeta ganska flitigt med sömnad.¹⁰⁴ I mitten av november beviljades hon åter frigång inom sjukhusområdet, på först en halvtimme, sedan en timme om dagen. Hon fick också vid ett tillfälle gå på bio tillsammans med en skötare och

98. Avdelningsanteckningar i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA; jfr kärleksfulla brev till medpatient från Ester J. i R-bo 20 och 25 juli 1938, också i journal, där hon skrev att hon mätte som "en pärla i guld", längtade efter sin "gubbe" och hoppades han kunde skrivas ut snart.

99. Se patientkort från Hjälpverksamheten vid Ulleråkers sjukhus i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

100. Ibid.

101. Avdelningsanteckningar från 14 sep. 1938 i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA; jfr patientkort från Hjälpverksamheten vid Ulleråkers sjukhus, också i journalen, där det noterades att Ester J. brutit mot reglerna genom att ha försökt ringa en manlig patient och ha "sprungit omkring i trakten".

102. Avdelningsanteckningar från 14 och 15 sep. 1938 i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

103. Avdelningsanteckningar från 20 sep. 1938 i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

104. Avdelningsanteckningar från 22 sep. samt okt.–nov. 1938 i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

rapporterades vara tacksam över detta.¹⁰⁵ I mitten av december flyttades hon till en lugn avdelning.¹⁰⁶

När Ester J. i mitten av januari fick meddelande om att hennes far hade dött fick hon tillåtelse att åka hem till Norrland på 72 timmars permission. Hon återkom i god tid, glad och nöjd över resan. "Alla tyckte, att det var så roligt att träffa mig, och ni skulle sett min son, så stilig han var", rapporterade hon enligt journalanteckningarna. Däremot, noterades också, visade hon inte upp någon sorg över faderns död.¹⁰⁷

På förfrågan från läkare rapporterade även Ester J:s son, nu i tidiga tjugoårsåldern, om besöket. Modern hade verkat något nervös, skrev han, men i övrigt hade hon uppfört sig utan anmärkning. Men, underströk han samtidigt, om det blev så att modern skrevs ut måste sjukhuset se till att skaffa hem och försörjning åt henne, "för någon bostad här i min fastighet för hennes räkning kan ej ifrågakomma, efter vad som förekommit".¹⁰⁸ Oavsett Ester J:s psykiska hälsa var alltså det moraliska stigmat av det hon gjort för starkt för att familjen skulle vilja associera sig med henne.

I februari kom Ester J. ut i familjevård igen, nu till en tredje familj på uppländska landsbygden, där hon fann sig bättre tillrätta. Ännu efter flera månader rapporterades att hon trivdes utmärkt och var arbetsam och duktig, även om hon också ständigt framhöll sin egen duktighet: en vana som inte bedömdes som vidare positiv.¹⁰⁹ Hon rapporterades också sköta sig ganska väl på så vis att hon höll sig hemma på kvällarna. Åtminstone fram till dess att en grannfamilj mot slutet av juni berättade att Ester J. besökt deras hem och uppträtt "häftigt och oförsäkt". Hon hade upplyst frun i huset om att hennes man "flirtat och klappat om" henne och att de två flera gånger träffats i en lada där mannen brukade hämta hö. Mannen i huset förnekade att några "oegentligheter" inträffat, men ifrågasatte ändå lämpligheten av familjevård för patienter som störde "hemfriden" för sina grannar på detta sätt. Ester J. fördes tillbaka till sjukhuset över midsommar.¹¹⁰ Redan någon vecka senare fick hon emellertid flytta tillbaka till familjevårdshemmet, och rapporterades sedan sköta sig väl.

105. Avdelningsanteckningar från 14 och 21 nov. 1938 i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

106. Se avdelningsanteckningar från 14 och 27 dec. 1938 i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA. I slutet av månaden fick Ester J. avslag på ännu en resningsansökan från Högsta domstolen (se avslag på resningsansökan från HD 28 dec. 1938, i journalen); inga anteckningar om reaktioner på detta finns dock i journalen.

107. Avdelningsanteckningar från 18 jan. 1939 i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

108. Brev från Ester J:s son till överläkare E. Goldkuhl, Ulleråker, 31 jan. 1939, Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

109. Avdelningsanteckningar från feb.-maj 1939 i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

110. Avdelningsanteckningar från 20 juni 1939 i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

Hon deltog i hushållsarbetet, plockade bär på sin "fritid" och uppfattades allmänt som "betydligt lugnare" efter Uppsalavistelsen.¹¹¹

FRIHETENS VILLKOR

Till slut, i augusti 1939, åtta år efter straffriförklaringen, blev Ester J. trots allt försöksutskrivnen. Ruth Svensson menade att hon nu trots "smärre överträdelser" så småningom kunnat visa att "hennes uppförande stabiliserats i tämligen tillfredsställande form". Kanske, spekulerade Ruth Svensson, hade detta samband med hennes ökande ålder – Ester J. var nu 44 år gammal. I det senaste familjevårdshemmet hade hon också visat ovanlig "duglighet i allt slags husligt arbete" och gjort sig uppskattad genom sitt "i regel godmodiga lynne". Ester J. hade alltså under det senaste året skött sig över förväntan och hade nu också erbjudits möjlighet till försöksutskrivning under goda förhållanden, med arbete som hushållerska hos en franskild arbetsförman i Dalarna, och med möjlighet till övervakning av traktens distriktssköterska. Med hänvisning till att Ester J. på platsen i Dalarna för det första kunde försörja sig själv och få utlopp för sin stora arbetsglädje och arbetskapacitet, för det andra skulle befinna sig på tryggande avstånd från det slags kriminella element som fortfarande antogs kunna föra henne på villovägar i en större stad, gick nu Svensson "ehuru efter stor tvekan" med på att tillstyrka försöksutskrivningen.¹¹²

Den blivande arbetsgivarens lämplighet hade utvärderats redan i slutet av våren av den lokala distriktssköterskan, som efter egen inspektion och samtal med bekanta bedömde att mannen var snäll och hygglig, om än lite "larvig" och märkt av tidigare alkoholvanor.

Han var en medelålders man, franskild och hade ngn. slags förmansbefattning inom Asea, tydligen en mkt. bra plats. Han bodde ungefär ett par kilometer utanför [staden] i en mkt. vacker trakt. Det var en liten villa och ovanpå hade ett äldre par, goda vänner till [R] bott, vilka båda nyss ha avlidit. Den gamla hade tydligen hjälpt [R] med städning o. d. varför han nu stod alldeles ensam. Sjal [sic] hade han ett stort rum och dito kök, mkt. snyggt och trevligt. Det verkade som om [R.] hade festat mkt. i sin dag, han var nog ngt. larvig och blödig men verkade snäll och hygglig. Han ville mkt. gärna ha en hushållerska, litet äldre, som kunde sköta om hemmet. Själv var han ju borta hela dagarna och kom ej hem förrän till

111. Avdelningsanteckningar från 1 juli och 1 aug. 1939 i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

112. Brev från Ruth Svensson till SSN 5 aug. 1939; jfr beslut från SSN 16 aug. 1939. Akt med dnr 1787/39, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

kvällarna. Hans fränksilda hustru bodde tillsammans med en annan man i staden och deras enda barn, en son på sjutton år, bodde hos modern men kom ofta och hälsade på fadern. Mln. fadern och sonen rådde ett gott förhållande.¹¹³

Sinnessjuknämnden gick med på Svenssons förslag, och Ester J. skrevs ut på försök.¹¹⁴ Efter ett par månader tog hon dock in på sjukhuset igen, detta sedan, med den tillförordnade överläkaren Anna-Lisa Annells ord, ”hennes allmänna uppförande och speciellt den förlovning hon ingått med sin arbetsgivare väckt anstöt i den trakt, där hon vistats”.¹¹⁵ Det var, visade det sig sedan, fattigvårdsstyrelsen som klagat, genom att skicka in ett protestbrev till den lokala hjälpverksamhetsläkaren då de fått reda på förlovningen, och Ruth Svensson som reagerat på detta genom att ”inkalla” Ester J. till sjukhuset, då ”giftermål ej ingått i Nämndens medgivande till försöksutskrivning”. Svensson noterade dock samtidigt att hon under försöksutskrivningen i övrigt fått mycket goda rapporter om Ester J., vars ”skötsamhet och arbetsduglighet vitsordades”, och att Ester J. frivilligt inställt sig på sjukhuset i sällskap med fästmannen. Efter en vecka tillbaka i Dalarna för att ”ordna upp det viktigaste i hemmet” hade Ester J. dessutom återvänt till Ulleråker ”utan påtryckning”. Därefter hade hon ”visat sig djupt och normalt bedrövad, men aldrig återfallit i sin gamla kverulerande ton”.¹¹⁶

Ester J. överfördes till sitt senaste familjevårdshem, varifrån hon skrev till Sinnessjuknämnden och bad – med argumenten att hon själv inte gjort något egentligt fel och hennes fästman var en myndig man som visste vad han ville – om fortsatt försöksutskrivning eller definitiv utskrivning ”för att kunna erhålla hemmets skydd”. Och, tillade hon, ”för att vissa personer ej skall kunna bråka i fortsättningen”. Hon bifogade också ett par

113. Rapport från distriktssköterskan syster Valborg efter besökstur 6 och 7 maj 1939, i Ester J:s journal från Ulleråker, ULA.

114. Beslut från SSN 16 aug. 1939. Akt med dnr 1787/39, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

115. Brev till SSN från tf. överläkare A.L. Annell, Ulleråker, 27 okt. 1939. Akt med dnr 1787/39, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA. Anna-Lisa Annell (1906–1981) tjänstgjorde vid Ulleråkers sjukhus till 1940, då hon blev inspektör för sinnesslövärdar i riket och sekreterare i Sinnessjuknämnden. 1945–1947 var hon även inspektör för den psykiska barn- och ungdomsvården. Hon disputerade vid Uppsala universitet 1953. 1947–1956 var hon biträdande överläkare och 1957–1962 överläkare vid barnpsykiatriska kliniken på Akademiska sjukhuset i Uppsala. 1963–1972 var hon professor i barnpsykiatri vid Uppsala universitet och överläkare vid barn- och ungdomspsykiatriska kliniken på Akademiska sjukhuset. Om Annell, se Anders Annell, ”Om äran – dygders och lasters amma”, i *Uppsala medicinhistoriska förening* 2013 (Uppsala: Uppsala medicinhistoriska förening, 2013), s. 94–119.

116. Brev från Ruth Svensson till SSN 9 nov. 1939. Akt med dnr 1787/39, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

intyg med löfte om fler vid behov (i Sinnessjuknämndens akt återfinns flera intyg, från såväl personer i grannskapet i Dalarna som familjevårdarna och andra bekanta i det uppländska grannskapet).¹¹⁷

Dessutom skrev fästmannens svåger, som var den som förmedlat platsen i Dalarna, till psykiatrikern Erik Goldkuhl i egenskap av docent och ledamot i Sinnessjuknämnden, men också som bekant med Ester J. och ”karl så det är något att tala med”. Svågern bad Goldkuhl att hjälpa Ester J. mot de övergrepp som Ruth Svensson hade utsatt henne för. ”Jag tror”, varnade han, ”annars att det kommer å inträffa något som blir förskräckligt ledsamt, ja kanske rent av skandaler à la ’Gröna Ön’ å värre än så.” Efter besked om att endast överläkaren hade inflytande i saken skrev svågern åter till Goldkuhl för att beklaga sig över ärendet:

Då Överläkare Svensson synes ha en misskärlek till nämnda [sic] patient, och ej på något vis vilja släppa henne fri så är det ju endast att beklaga, för då måste hela detta system ej vara i överensstämmelse med den moderna tid vi lever uti. Dett [sic] kan ej vara rätt att vi övriga samhällsmedborgare skall undanhålla friska människor, då vi alla bör gälpas [sic] åt att försörja oss.¹¹⁸

Vid den tidpunkten hade dock Svensson redan hunnit lämna sitt utlåtande till Sinnessjuknämnden. Och denna gång gick hon på Ester J:s linje, till den grad dessutom att hon förordade inte bara försöksutskrivning utan definitiv utskrivning.¹¹⁹

Vad bottnade då denna helomvändning i? Svensson hänvisade till att Ester J. under början av försöksutskrivningen hade rapporterats som mycket skötsam och arbetsduglig, och att fattigvårdsnämndens senare klagomål vid närmare påsyn visat sig bottna mer i ”allmänna synpunkter än sakliga uppgifter”. Fästmannen, som beskrevs som ”en beskedlig och välment man” togs inte direkt på allvar som karaktärsvittne efter sitt bedyrande att Ester J. var ”den snällaste människa han mött”, och Svensson ställde sig också skeptisk till hans försäkran om att ”ej ha irriterats

117. Brev från Ester J. till SSN inkommet 2 nov. 1939 samt flera intyg i akt med dnr 1787/39, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

118. Se brev från [J.A.B.] till Erik Goldkuhl, inkommet till SSN 13 nov 1939; se även kopia på svar på brev daterat 17 oktober 1939 samt uppföljande brev från [J.A.B.] daterat 11 nov 1939. Akt med dnr 1787/39, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA. Erik Goldkuhl (1901–1984) var vid denna tid förste läkare på Ulleråker och sekreterare i Sinnessjuknämnden. Han blev senare bland annat överinspektör för sinnessjukvården och ordförande i Svensk psykiatrisk förening. Med ”Gröna ön” syftade svågern på Bruno Poukkas roman som ju väckt skandal ett halvår tidigare, se s. 65.

119. Brev från Ruth Svensson till SSN 9 nov 1939. Akt med dnr 1787/39, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

av hennes beskäftighet och forcerade sätt och prat”. Men han avfärdades inte heller som så omdömeslös att det var till Ester J:s nackdel. Svensson konstaterade att Ester J. var ”konstitutionellt predisponerad till att bli samhällsbesvärlig”, men inte psykiskt abnorm på ett sådant sätt som kunde utgöra äktenskapshinder enligt lag. Tvärtom bedömde Svensson äktenskapet som ett skydd mot återfall i brott.

Trots alla de defekter, som kunna påvisas hos patienten, måste jag anse att den framtid som nu erbjudes henne i äktenskap med en hygglig man med stadgad ekonomi, på bästa sätt tar vara på hennes positiva egenskaper och ger henne en personlig tillfredsställelse och trygghet, som kan beräknas i och för sig kunna bilda ett skydd mot dåligt inflytande och mot frestelsen att på kriminella vägar skaffa sig ekonomiska fördelar. Jag tillåter mig därför vördsamt att tillstyrka försöksutskrivning nu och definitiv utskrivning från och med den dag hon ingår äktenskap med sin nuvarande fästman.¹²⁰

Resonemanget kring äktenskapets skyddande verkan påminner mycket om de resonemang Svensson fört kring Stella H. och hennes fästman några månader tidigare. Svensson menade också att fattigvårdsnämndens uttalade skepsis mot Ester J. kunde garantera ett mått av informell övervakning i grannskapet, i den händelse att hennes tidigare kriminella tendenser ändå skulle göra sig gällande. En halvt erkänd föreställning om att Ester J. nu, efter så många år instängd på sjukhus, hade avtjänat sitt straff fanns också med i bedömningen. Svensson konstaterade att även om ”rättsreaktionen” mot Ester J. inte ”haft namn av straff” hade den ändå i praktiken ”inneburit ett för henne mycket kännbart lidande i över 8 år”. Mest avgörande för Svenssons beslut var dock att Ester J. och hennes fästman vid ifrågasättandet av deras äktenskapsplaner båda hade dragit sig lugnt tillbaka, visat lagom mycket bedrövelse samt lämnat det upp till läkare och myndigheter att fatta bästa möjliga beslut om deras framtid.¹²¹

Ester J:s personakt hos sinnessjuknämnden avslutades med en blyertsnotering, daterad 16 november 1939, om att Ruth Svensson även per telefon hade intygat att Ester J. hade skött sig utmärkt och uppenbarligen stadgat sig betydligt, och att det därför ”vore synd, ej låta henne få sin chans”.¹²² Nästa dag, den 17 november 1939, beslöt så Sinnessjuknämnden på Svenssons inrådan att Ester J. skulle skrivas ut definitivt.

¹²⁰. Ibid.

¹²¹. Ibid.

¹²². Blyertsanteckning på brev från Ruth Svensson till SSN 9 nov. 1939. Akt med dnr 1787/39, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

SAMVERKANDE NACKDELAR

Ester J. klarade alltså både familjevård och försöksutskrivning långt över förväntan hos de läkare och myndigheter som bedömt hennes prognos under de många åren i slutet och starkt kontrollerad vård på sinnessjukhus. Men det var inte förrän hon hittat en skötsam man som kunde erbjuda henne ett säkert hem och ett äktenskapligt liv långt från storstadens lockelser som läkare och myndigheter var villiga att ens överväga utskrivning. Efter detta gick det å andra sidan fort.

Att hon blev utskriven betydde dock inte att hon blev friskförklarad. Och sjukdomsstämpeln levde i vilket fall som helst kvar i folkbokföringen. I ett vänligt formulerat brev från Ruth Svensson, daterat i slutet av november 1939 och bevarat längst ner i buntens journalhandlingar från Ulleråker, rekommenderades Ester J. att inte flytta sitt prästbetyg från Stockholm till sin nya hemort i Dalarna. På så sätt kunde hon åtminstone undvika att bli bokförd som före detta intagen på sinnessjukhus i den miljö där hon nu skulle försöka bygga upp en vardag.¹²³

Ester J:s fall visar på ett ovanligt tydligt sätt hur flera kategorier – kön, klass (och, inte minst, vad som uppfattades som övermod i relation till sin klass) och sexualitet – kunde samverka för att påverka förhandlingarna på ett för patienten mycket ofördelaktigt sätt. Jag kommer därför att ha anledning att återknyta till fallet i flera av de följande kapitlen.

123. Brev från Ruth Svensson till Ester J. 30 nov. 1939, sist i journalen. Ester J. avled enligt *Sveriges dödbok* 1959, 64 år gammal. Hon hade då varit änka i sju år, men bodde kvar i Dalarna.